

Buiten-economische kritiek op het academisch arbeidseconomieonderwijs

David Hollanders

In dit artikel worden twee typen externe kritieken op het academisch onderwijs in de arbeidseconomie besproken. De eerste, politicologische kritiek, behelst dat het onderwijs veronachtzaamt (i) machtsongelijkheid tussen werkgever en werknemer, (ii) politiek-bestuurlijke regels waardoor vraag en aanbod beïnvloed worden, (iii) de rol van de staat en (iv) de historiciteit van arbeidsmarkten. De tweede, sociologische kritiek, wijst op de geringe aandacht voor (v) onbetaalde arbeid en (vi) niet-economische motieven bij betaalde arbeid. De arbeidseconomie, en het onderwijs daarin, adresseert deze kritieken ten dele, zij het impliciet. Grootste tekortkoming is dat het bestaan van niet-economische perspectieven onbesproken blijft in het onderwijs.

1 Inleiding

Zowel in binnen- als buitenland is er de afgelopen jaren herhaaldelijk kritiek geuit op het academisch economisch curriculum.¹ De gemeenschappelijke noemer van de kritiek is grofweg dat het economische onderwijs te zeer gemathematiseerd is, dat het niet praktijkrelevant is, dat het geen ruimte laat voor alternatieve benaderingen als de Keynesiaanse, de Oostenrijkse en de Marxistische school² en dat het geen verbinding zoekt met andere sociale wetenschappen als geschiedenis, sociologie en politicologie. Hier adresseer ik voor het deelgebied arbeidseconomie in bijzonder het laatste kritiekpunt. Ik bespreek daartoe twee type kritieken op de wijze waarop de arbeidsmarkt gemodelleerd en geïnterpreteerd wordt in inleidende colleges. De arbeidsmarkt is een van de belangrijkste markten, die ook door andere dan economische disciplines grondig bestudeerd is. De twee type kritieken zijn achtereenvolgens een politicologische en een sociologische kritiek.

De kritieken worden in eerste instantie betrokken op slechts een deel van het onderwijs (namelijk inleidende colleges) en in het geheel niet op academisch economisch onderzoek. Inleidende colleges, en in bijzonder het daarin gebruikte basismodel van volkomen concurrentie en volkomen informatie, wordt zodoende als *pars pro toto* gebruikt, in de

¹Voorbeelden van kritische studentenbewegingen zijn het Nederlandse Student Initiative for Rethinking Economics in the Netherlands (SIREN), de Engelse Post-Crash Economic Society en het Franse Post-Autistic Economics Movement.

²Chang (2014) onderscheidt negen scholen in de economische wetenschap: de klassieke, de neoklassieke, de Marxistische, de Oostenrijkse, de Schumpeteriaanse school en verder ontwikkelingseconomie, feministische economie, institutionele economie en gedragseconomie.

hoop en overtuiging dat wat als *pars pro toto* bedoeld is niet tot stropop verwordt.³ Door de kritiek te concentreren op één punt kan de kritiek tot de kern teruggebracht worden en komt de essentie van die kritiek mijns inziens helder uit. Uiteraard dient de validiteit van de kritieken beoordeeld te worden op basis van het hele, ook nog eens per universiteit verschillende curriculum. Ik kom hier in de conclusie op terug.

2 Het basismodel van een arbeidsmarkt

Het eerste model dat in inleidende tekstboeken (arbeids)economie besproken wordt, is nagenoeg altijd het model van volkomen concurrentie en volledige informatie. Dit basismodel bestaat uit een aanbod- en vraagfunctie, waar de eerste een strikt stijgende functie is van het loon (zijnde de prijs van arbeid) en de tweede een strikt dalende functie. Dit impliceert (onder enkele regulariteitsvoorwaarden) dat er een uniek evenwichtsloon is, waarbij de vraag gelijk is aan het aanbod. In dit evenwicht is er volledige werkgelegenheid, dat is: gegeven het marktloon is de vraag naar arbeid gelijk aan het aanbod ervan. Bij het vigerende marktloon is er dus geen bedrijf dat arbeid tevergeefs zoekt en er is evenmin iemand die tevergeefs arbeid aanbiedt. Het marktloon en de daarbij horende evenwichtswerkgelegenheid maximaliseren de welvaart, gedefinieerd als de som van het surplus van aanbieders en kopers.

Dit basismodel is een theoretische exercitie dat op twee manieren begrepen worden kan. Ten eerste kan het model begrepen worden als een theoretische verklaring voor enkele empirische fenomenen –indien en voor zover die fenomenen zich voordoen. Deze fenomenen zijn onder andere (i) waarom er geen onvrijwillige werkloosheid is, (ii) waarom een minimumloon kan leiden tot werkloosheid (indien het minimumloon hoger is dan het evenwichtsloon) en (iii) waarom mensen die productiever zijn meer verdienen; voor een gegeven loon zal de vraag naar productieve mensen hoger zijn. Bij een gelijke aanbodfunctie leidt dit tot een hoger evenwichtsloon én een hogere evenwichtswerkgelegenheid.

Ten tweede kan het model begrepen worden als de theoretische descriptie van een markt waarvoor de modelaannamen opgaan. Een markt met volkomen concurrentie, homogene arbeid en volledige informatie, zal leiden tot bovengenoemde uitkomsten (i)-(iii). Dit impliceert op zichzelf niet dat volkomen concurrentie daadwerkelijk voorkomt en het impliceert evenmin dat volkomen concurrentie noodzakelijkerwijs nastrevenswaardig is.

³Voorbeelden van tekstboeken die het hier geschetste basismodel als uitgangspunt nemen zijn N.G. Mankiw, *Macroeconomics* (Worth Publishers) en B.J. Heijdra en F. van der Ploeg (2002), *Foundations of Modern Macroeconomics* (Oxford University Press). Beide boeken behandelen na het basismodel wel loonrigiditeiten als gevolg van onder andere *efficiency wages*. Heijdra en Van der Ploeg bespreken het geval van een monopolie op de arbeidsmarkt (in het geval van een grote vakbond), maar niet het geval van een monopsonie (bij een grote werkgeversorganisatie). Deze boeken zijn mij –zowel bij het volgen van academisch economisch onderwijs als het doceren ervan– emblematisch gebleken voor het economie-onderwijs.

Het model kan dan bijvoorbeeld illustreren dat het bij volkomen concurrentie (en volledige informatie) (iv) economisch onverschillig is of belasting op arbeid geheven wordt op de werkgever dan wel op de werknemer. De belasting wordt in alle gevallen economisch gedragen door beide partijen naar rato van de relatieve grootte van hun vraag- en aanbodelasticiteit. Indien het vervolgens in de werkelijkheid wél uitmaakt op welke partij belasting wordt geheven, dan kan onderzocht worden hoe de werkelijk bestaande arbeidsmarkt afwijkt van de in het basismodel gemodelleerde. De marktkenmerken hoeven dan pertinent niet daadwerkelijk geconstateerd te worden om het model relevant te doen zijn. Het model toont immers hoe indien een markt op een bepaalde wijze –door de staat bijvoorbeeld– vormgegeven zou worden, de uitkomsten zullen zijn. Het model kan enkel gefalsificeerd worden indien een markt daadwerkelijk aan alle aannamen voldoet, wat alleen in een experimentele opzet zal kunnen (waarbij weer twijfel kan bestaan aan de externe validiteit van het experiment).

In beide interpretaties zijn de dominante explanandi werkloosheid (inclusief deeltijdwerk) en loon (inclusief loonverschillen en loonontwikkeling). Secundaire arbeidsvoorwaarden, onbetaalde arbeid en subjectieve percepties van arbeid behoren niet tot de kernexplanandi en zijn althans in inleidende tekstboeken hooguit bijkomstigheden.

3 Politicologische kritieken

De belangrijkste heuristiek bij economische theorievorming is het wiskundige model. Het is daarmee in aanvang deductief, waarbij de theorie vervolgens wel veelal getoetst wordt met econometrische modellen. Participerende observatie, interviews, bronnenonderzoek, filologie en casuïstiek worden niet of nauwelijks gebruikt als ken- en onderzoeksmiddel. Wiskundige modellen hebben op andere academische vehikels vóórdát ze per constructie dwingen tot eenduidigheid en interne consistentie. Het levert echter in op externe validiteit.

Vier politicologische kritieken sluiten aan bij de externe validiteit. De eerste en belangrijkste is dat werkgevers meer onderhandelingsmacht zouden hebben dan werknemers. Econoom Atkinson (2015, p. 147) stelt daarover: “If people take zero-hours jobs with no guarantee of pay, it is because they are powerless in the labour market”. Atkinson stelt kortom dat sommige werkenden machteloos (“powerless”) zijn en om die reden nul-urencontracten accepteren. Nul-urencontracten kunnen daarmee volgens Atkinson niet begrepen worden als evenwichtsuitkomst van een markt met volkomen concurrentie.

De door Atkinson gepostuleerde machtsongelijkheid strookt empirisch met de verhouding tussen het aantal werklozen en aantal vacatures. In 2015 was deze verhouding in

Nederland 4.8 (142.700 werkzoekenden bij 680.000 openstaande vacatures).⁴ De werkloosheid, een maat voor onderhandelingsmacht van werkgevers, is ook altijd (substantieel) positief.⁵ Verder heeft het arbeids- en ontslagrecht de machtsongelijkheid tussen werkgevers en werknemers als uitgangspunt. Werknemers worden verondersteld bij (dreigende) beëindiging van een arbeidscontract kwetsbaarder te zijn dan werkgevers. De wetspraktijk bevestigt de relevantie van dit uitgangspunt. Het zijn immers vooral werknemers die beëindiging van een contract aanvechten (en ontslag proberen te voorkomen). Het is voor veel werknemers lastig, of zelfs onmogelijk, om een (vergelijkbare) baan te vinden. Omgekeerd kan de werkgever, ofwel een ander in dienst nemen, ofwel enige tijd zonder vervanging doorgaan. Ook subjectief zijn de kosten van arbeidsconflicten en contractbeëindiging doorgaans hoger voor werknemers. Het is eerder de werknemer dan de werkgever die bij een arbeidsconflict overspannen wordt.

Een twee politicologische bedenking is dat arbeidsmarkten –meervoud dus– naar land en naar tijd verschillende praktijken zijn, bestaand uit wetten, geschreven én ongeschreven regels, discoursen en gebruiken. Een reëel bestaande arbeidsmarkt laat zich dus nooit volledig begrijpen door twee parameters (loonhoogte en arbeidshoeveelheid). In concreto geldt dat men in sommige beroepen bij een sollicitatie afgewezen is als men geen *das* draagt, en in andere weer als men er wel een draagt. Of men is al afgewezen als men een *das* stropdas noemt. Nu kan men dit afdoen als anekdotiek, en dat is het ook. Om deze politicologische (of zo men wil: bestuurskundige) kritiek voorbij het anekdotische –schoon dat indicatief kan zijn– te brengen, neme men één aspect in het oog. Wat gebeurt iemand die onvrijwillig geen baan heeft en dus geen inkomen uit werk? In het basismodel wordt van deze mogelijkheid geabstraheerd. Diegenen die niet werken, zijn (kennelijk) niet bereid om bij het marktloon hun arbeid aan te bieden. Zij hebben dus geen inkomen, maar waar zij dan van leven, wordt door het model genegeerd. Kennelijk leven zij wel ergens van, want onvrijwillige werkloosheid bestaat niet in het model. In het standaardmodel wordt dus impliciet aangenomen dat alle werklozen een *reservation wage* hebben dat hoger is dan het marktloon, terwijl tegelijkertijd onaangeroerd blijft waar zij dan van leven als zij niet werken.

De dagelijkse praktijk zou hier niet meer van kunnen verschillen. In de praktijk is een groot deel van de werklozen onvrijwillig werkloos. Mensen zonder werk uit inkomen zijn in Nederland dan aangewezen op de Werkloosheidswet (WW) en – indien zij ook geen inkomen uit vermogen hebben– op bijstand. Beide worden gekenmerkt door een verzameling regels, stigma's en sancties. Middels 're-integratietrajecten' dienen mensen 'met een afstand tot de arbeidsmarkt' 'werknemersvaardigheden' bijgebracht te worden en/of een 'tegenprestatie' te leveren. De gemeente Amsterdam noemt vijftien regels.

⁴In 2013 was de verhouding 7,3. Het afgelopen decennium was de verhouding nooit lager dan 1, al kwam het in 2007 in de buurt (verhouding 1,7). Alle gegevens van CBS Statline. De openstaande vacatures zijn seizoengecorrigeerde gegevens uit het laatste kwartaal van het desbetreffende jaar.

⁵In 2015 was de werkloosheid in Nederland 6,9%. In 2008, het meest recente jaar met een lokaal minimum, was de werkloosheid nog altijd 3,7% (gegevens CBS statline).

1. Alle gegevens en veranderingen die gevolgen kunnen hebben voor uw recht op een uitkering, moet u doorgeven aan de gemeente. Bijvoorbeeld, informatie over uw woonsituatie, vermogen of inkomsten.
2. Alle gevraagde informatie moet u op tijd inleveren.
3. Als de gemeente een onderzoek instelt moet u daaraan meewerken.
4. Als de gemeente door een keuringsarts wil laten onderzoeken wat uw arbeidsmogelijkheden zijn, dan moet u aan dat onderzoek meewerken.
5. Als de keuringsarts informatie wil opvragen bij uw behandelend arts, dan moet u daarvoor toestemming geven.
6. Als u ziek bent, moet u dat melden bij uw klantmanager. Als u een traject volgt meldt u het ook aan de projectmanager.
7. U houdt zich aan de vakantieregels.
8. U komt op tijd op afspraken.
9. U solliciteert zo vaak mogelijk.
10. Werk dat u aangeboden krijgt en aankunt, moet u aannemen.
11. U geeft door aan uw klantmanager of u werkt of geld verdient. Ook deeltijdwerk en vrijwilligerswerk moet u opgeven.
12. Als u een traject volgt van de gemeente moet u dat blijven volgen, totdat uw klantmanager anders bepaalt.
13. Afspraken met UWV, de gemeente en de bedrijven die de gemeente inhuurt om u weer aan werk te helpen, komt u altijd na.
14. U gedraagt zich netjes bij uw afspraken met medewerkers van de gemeente.
15. U moet goed Nederlands spreken, schrijven, lezen en begrijpen. Als dat niet zo is, moet u uw best doen om beter Nederlands te leren.

Over een van de regels (“Als u een traject volgt van de gemeente moet u dat blijven volgen, totdat uw klantmanager anders bepaalt.”) stelde een Amsterdamse ambtenaar: “Zo brengen we hen arbeidsdiscipline bij en leren ze samen te werken.”⁶ Daar mensen met een bijstandsuitkering geen alternatief inkomen hebben, zijn zij –in elk geval op korte termijn– aangewezen op de bijstand en kunnen zij zich dus niet onttrekken aan deze praktijk. De regels en praktijken zijn erop gericht dat degenen zonder inkomen uit werk te disciplineren en beschikbaar te houden voor de arbeidsmarkt (oftewel voor bedrijven die in de toekomst mogelijk arbeid nodig hebben). Dit is in essentie de reden dat de machtsverhouding tussen werkgever en werknemer asymmetrisch is (de eerste kritiek). Zonder werk heeft de werknemer geen inkomen en of hij of zij werk heeft, wordt bepaald door werkgevers.

De bijstandspraktijk maakt ook de discrepantie zichtbaar tussen de benadering door de staat van werkzoekenden (de aanbodkant) en de benadering van de staat van bedrijven (vraagkant). De door de economische wetenschap veronachtzaamde rol van de staat is de derde politicologische kritiek. Daar waar werklozen middels drang en dwang hun arbeid dienen aan te bieden, worden werkgevers door de staat met subsidies financieel

⁶ Zie <https://wspgrootamsterdam.nl/2013/05/duwtje-in-de-rug-op-weg-naar-een-baan/>

gestimuleerd om arbeid te vragen. Zo is er een werkgeversservicepunt (WSP) Groot-Amsterdam waarin onder andere acht gemeenten (waaronder Amsterdam), het UWV en werk- en leerbedrijf *Pantar* coöpereren om bedrijven tot indienstneming van mensen te bewegen. De website van het WSP stelt: “WSP ondersteunt u met advies en weet de weg naar subsidies en regelingen. We hebben een divers bestand werkzoekenden met een afstand tot de arbeidsmarkt, waaronder mensen met een arbeidshandicap. We gaan altijd op zoek naar de beste match tussen werkgever en kandidaten. Daarbij is onze dienstverlening ook nog eens kosteloos. Zoals u ziet, we maken het u graag makkelijker.” Behalve de kosteloze bemiddeling zijn er 22 subsidievormen⁷, waarover gesteld wordt: “Onze adviseurs zijn op de hoogte van de ontwikkelingen in de arbeidsmarkt en uw branche. Zij weten welke subsidies en trajecten aantrekkelijk voor u zijn. Vaak kunt u meerdere subsidies combineren.”

Het gaat hier niet om de merites van de gereleveerde regelingen, als wel om de constatering dat als direct gevolg van de beleidspraktijk noch het arbeidsaanbod noch de arbeidsvraag een functie is van het loon alleen. Vraag naar en aanbod van arbeid zijn een functie van politiek bepaalde en bestuurlijk uitgewerkte praktijken –constant veranderend en nationaal en zelfs lokaal verschillend–, waarin subsidies, dwang, loon, bijstandshoogte en (dreigende) kortingen daarop tezamen het aanbod en de vraag intermediairen en bepalen. Dit betekent dat het basismodel systematisch een essentieel deel van de empirie negeert, namelijk dat deel dat door de staat beïnvloed wordt en dat maakt dat er een asymmetrische machtsverhouding is tussen werkgevers en werknemers.

Het vierde en laatste politicologische perspectief is een historische. Het basismodel is ahistorisch. Het abstraheert van de tijd en laat daarmee niet uitkomen dat de arbeidsmarkt een betrekkelijk recent en voortdurend veranderend verschijnsel is: de arbeidsmarkt is geen vóór-cultureel, quasi-natuurlijk gegeven. De economische wetenschap beschrijft evenwel noch de genesis noch de consolidatie van de arbeidsmarkt. Het beschrijft een normaaltoestand (‘evenwicht’), die zich boven de tijd verheft, er daarmee altijd al geweest lijkt te zijn en tegelijkertijd aan geen enkel concreet tijdperk vastgehecht wordt.

Daar waar betaalde, via de markt gealloceerde arbeid inmiddels de belangrijkste, zij het niet de enige arbeidsvorm is, is dat historisch niet het geval. Slavernij en feodaliteit waren eeuwenlang de belangrijkste allocatiemechanismen. Dat is niet alleen historisch interessant en ethisch brisant, maar de genealogie van de te midden van slavernij en

⁷De 22 vormen zijn: 1. Brug-WW, 2. Certificeringsvoucher techniek Groot-Amsterdam, 3. Jobcoaching gemeenten, 4. Jobcoaching UWV, 5. Jongerenvoucher Amsterdam en Diemen, 6. Leerstage, 7. Looncompensatie bij ziekte (no-riskpolis), 8. Loondispensatie, 9. Loonkostensubsidie naar loonwaarde, 10. Mobiliteitsbonus bij ziekte of handicap, 11. Mobiliteitsbonus voor 56-plussers, 12. Perspectiefbaan, 13. Premiekorting voor jonge werknemers, 14. Proefplaatsing gemeenten, 15. Proefplaatsing UWV, 16. Subsidieregeling praktijkleren, 17. Tegemoetkoming bedrijfskosten, 18. Tijdelijke loonkostensubsidie, 19. Traineeplaats voor jongeren gemeente Amsterdam, 20. Voorzieningen, 21. Werkgeversarrangement gemeente Amsterdam, 22. Wet bevordering speur- en ontwikkelingswerk (WBSO)

feodaliteit ontkiemende moderne arbeidsmarkt werpt licht op die arbeidsmarkt zelf. De arbeidsmarkt is niet een spontaan gevormde institutie, maar heeft slechts door bewust en langdurig staatsingrijpen kunnen ontstaan. Politieke interventie is daarmee integraal onderdeel van de historische ontwikkeling van het economische instituut arbeidsmarkt (de rol van de staat is daarmee dus ook historisch van belang).

Wat tegenwoordig de arbeidsmarkt genoemd wordt, komt eerst op in de 19^e eeuw. De historiciteit van de arbeidsmarkt is een van de cruciale en van de arbeidseconomie afwijkende uitgangspunten van Marx en Polanyi. De arbeidsmarkt ontstond – en kon ook pas ontstaan – na een proces van primitieve accumulatie, grondonteigening en industriële revolutie. De industriële revolutie maakte het mogelijk (en voor winst- en productiemaximalisatie noodzakelijk) om grote groepen mensen in fabrieken bijeen te brengen om machinaal te produceren. Mensen boden zich daartoe niet spontaan aan, maar trokken van dorpen naar grote fabriekssteden als zij niet meer voor zichzelf konden produceren. Grootschalige landonteigeningen, gesanctioneerd en deels geïnitieerd door de staat, zorgden hiervoor. In een kapitalistisch systeem is men dan, zo stelt Marx, vrij in de dubbele betekenis van het woord. Men is vrij om wel of niet arbeid aan te bieden (om wel of niet de arbeidsmarkt te betreden) maar men is ook vrij van eigen produktiemiddelen. Marx (1867) stelt dat arbeiders vrij zijn “in dem Doppelsinn, daß er als freie Person über seine Arbeitskraft als seine Ware verfügt, daß er andererseits andre Waren nicht zu verkaufen hat, los und ledig, frei ist von allen zur Verwirklichung seiner Arbeitskraft nötigen Sachen.” De massa heeft daarmee geen keuze dan de arbeid aan te bieden. De ongelijke machtsverhouding is daarmee van stonde aan historisch geconstitueerd en inzet van politieke (klassen)strijd. In het verlengde hiervan stelt politicologisch jurist Polanyi dat arbeid – net als geld en land – een fictief goed is. Arbeid kan niet worden geproduceerd, maar kan slechts artificieel als quasi-goed geconstrueerd worden door staatsingrijpen (zoals vroeger grondonteigeningen en tegenwoordig verplichte “re-integratie”). Dit sluit aan bij de woorden van politicoloog Daalder (1990, p. 408): “The assumption that in some countries there was at one time only a ‘night watchman-state’ is in many ways a fiction. Even guaranteeing the free working of the market (including on the one hand the breaking of local monopolies and guild-like interests, providing on the other hand for the necessary guarantees for standards and contracts) required substantial action by public authority.”

De these van Marx, Daalder en Polanyi is dan dat staatsingrijpen essentieel is voor ontstaan van (arbeids)markten. En het is ook essentieel voor het tot op de huidige dag consolideren van markten. De staat geeft via regulering en wetgeving arbeidsmarkten vorm, staat formeel (de Sociaaleconomische Raad) en informeel in contact met werkgevers en vakbonden, subsidieert werkgevers, disciplineert werknemers en is zelf de grootste werkgever. Daarmee zijn arbeids(markt)omstandigheden potentieel politiek te verklaren. In bovenstaande werd al gewezen op de discrepantie tussen bejegening van werkzoekenden en bedrijven. Dit kan vanuit politicologisch perspectief weer in verband gebracht worden met de toenemende macht van multinationals en grote bedrijven. Socioloog Streeck (2014, p. 61) stelt daarover: “demands of ‘capital’ for an adequate return operate in effect as empirical preconditions for the functioning of the whole system,

whereas the corresponding demands of “labour” count as disruptive.” Een stap verder nog is om werkloosheid als zodanig politiek te interpreteren. Kalecki (1943) stelt: “Under a laissez-faire system the level of employment depends to a great extent on the so-called state of confidence. (...) This gives the capitalists a powerful indirect control over government policy: everything which may shake the state of confidence must be carefully avoided because it would cause an economic crisis”. Werkloosheid is geen afwijking van een evenwicht maar “is an integral part of the ‘normal’ capitalist system.” Het is een integrerend bestanddeel omdat het de onderhandelingsmacht versterkt van werkgevers. En daarmee komen we weer uit bij het eerste kritiekpunt ‘ongelijke machtsverhoudingen’.

4 Een sociologische kritiek

Onder arbeid wordt in de arbeidseconomie nagenoeg altijd betaalde arbeid verstaan. Arbeid wordt daarmee uitsluitend begrepen als onderdeel van een (financiële) ruiltransactie. De werkgever betaalt de werknemer en de werknemer levert de werkgever arbeidskracht. Nobelprijswinnaar Simon (1991, p. 25) stelt te dien aanzien: “The economic world of the neoclassical textbook is a world of transactions”.⁸ Een economische verklaring bestaat vervolgens daaruit dat een bepaalde gedraging of fenomeen begrepen kan worden als evenwichtsuitkomst van markt-interactie tussen nut- of winst-maximaliserende actoren. Wederom Simon stelt: “a proper explanation of an economic phenomenon will reduce it to maximizing behaviour of parties who are engaged in contracting, given the circumstances that surround the transaction” (p. 26).

Hier sluiten twee samenhangende sociologische kritieken op aan. Ten eerste beslaat arbeidseconomie met de exclusieve aandacht voor betaalde arbeid slechts een deel van al die menselijke activiteiten die onder een bredere benadering van arbeid vallen. Onbetaalde arbeid (vrijwilligerswerk, opvoeding, buurtwerk, huishoudelijk werk, zorg en sinds kort de verplichte tegenprestatie van mensen zonder inkomen uit werk) blijft daarmee buiten beeld. Het loonmechanisme kan in het heterogene domein van de onbetaalde arbeid niet het organiserend principe zijn. Er moet dus een ander principe zijn. Hetzelfde geldt overigens voor enkele domeinen waar arbeid wel (deels) betaald wordt maar waar loon niet het dominante allocatiemechanisme is, zoals het leger en de kerk.

Arbeidseconomie spreekt zich daarmee niet (expliciet) uit over meerdere, maatschappelijk belangrijke domeinen. Dat is een beperking, maar het hoeft geen tekortkoming te zijn –in de beperking toont zich immers spreekwoordelijk de meester.

⁸ Graeber (2011, p. 32-33) stelt te dien aanzien: “for there to even be a discipline called “economics”, a discipline that concerns itself first and foremost with how individuals seek the most advantageous arrangement for the exchange of shoes for potatoes, or cloth for spears, it must assume that the exchange of such goods, need have nothing to do with war, passions, adventure, mystery, sex, or death. Economics assumes a division between different spheres of human behavior that (...) simply does not exist. These divisions in turn are made possible by very specific institutional arrangements: the existence of lawyers, prisons, and police”

Wel moet men steeds bedacht zijn op wat zo buiten beeld blijft. Zo laten Freeman en Schettkat (2005) zien dat het totaal aantal arbeidsuren in Europa en de VS nagenoeg gelijk is, als men althans onder arbeidsuren zowel betaalde uren (oftewel via de markt georganiseerde arbeid) als onbetaalde uren (in bijzonder huishoudelijk werk dat in kleine sociale kring georganiseerd wordt) rekent. In Europa wordt dus niet zozeer minder gewerkt als wel minder arbeid “vermarkt”. Amerikanen besteden voedselbereiding en schoonmaken van het eigen huis uit en werken meer uren buitenshuis (bijvoorbeeld weer als schoonmaker in andermans huis). Arbeid kan men dus meer of minder vermarkten (dat is: via het loonmechanisme alloceren).⁹

Indien het marktmechanisme niet het organiserende principe is bij de familie, de mantelzorg, het vrijwilligerswerk, het leger en de kerk, dan impliceert dat dat er andere mechanismen zijn. Antropoloog Graeber (2011) onderscheidt drie organiserende principes voor menselijk handelen: hiërarchie (bevelstructuur), ‘communisme’ (bijdragen naar vermogen en consumeren naar behoefte) en transacties (grosso modo het economische domein). Hiërarchie is het organiserend principe in het leger (en wellicht de kerk); men verricht arbeid omdat men er toe bevolen is en omdat weigering tot straf leidt. ‘Communisme’ is het belangrijkste mechanisme bij vriendschaps-, liefdes- en familiebanden. Communisme verwijst hierbij overigens niet naar een politiek stelsel, maar naar het principe dat mensen in een gemeenschap (bijvoorbeeld een gezin) bijdragen voor zover zij kunnen en consumeren voor zover zij daartoe behoefte hebben.¹⁰

Naast de constatering dat arbeidseconomie zich niet of nauwelijks richt op onbetaalde arbeid (de eerste kritiek), is er vanuit sociologisch perspectief een tweede kritiek mogelijk. Hiërarchie en communisme –en dat is cruciaal– zijn *ook* van belang in het economische domein. Tussen werknemer en werkgever vindt niet alleen een financiële transactie plaats. Het arbeidscontract initieert ook een autoriteitsverhouding –tot op zekere hoogte

⁹ Bij wijze van dwarsverband met de politieke analyse, zij opgemerkt dat er constant politieke strijd is over de mate waarin er vermarkt wordt. Zo speelde de vrouwenbeweging een belangrijke rol bij het mogelijk en acceptabel maken van betaald werk door vrouwen (waar overigens werkgevers via de zo toenemende concurrentie op de arbeidsmarkt ook van profiteerden). Verder heeft een deel van de vrouwenbeweging (tevergeefs) gepleit voor financiële remuneratie voor huishoudelijk werk.

¹⁰ Een mogelijke repliek op de driedeling ruil-communisme-hiërarchie als onderscheidenlijke motieven voor sociaal gedrag en menselijk handelen wordt verwoord door de econoom Levitt en journalist Dubner (2005, p. 20-21): “Economics is, at root, the study of incentives: how people get what they want” en “There are three basic flavors of incentives: economic, social, and moral.” De driedeling van Graeber wordt dan opgevat als drie loten aan dezelfde stam. Alle drie de handelingsmotieven zijn prikkels. Dit is mijns inziens een beperkte en onvruchtbare benadering. Als alle menselijk gedrag a priori gelijk gesteld wordt aan een nut-maximaliserende, individueel geconstitueerde reactie op externe prikkels, dan kan de economische wetenschap -opgevat als onderzoek naar die prikkels- niet gefalsificeerd worden en berust toepassing ervan op een buiten discussie geplaatst uitgangspunt. Het probleem is verwoord door Camerer et al. (2004, 563): “an imaginative rational-choice economist –or a satirist- could posit a trade-off between “sleep utility” and “risk of plowing into a tree utility” and infer that a dead sleeper must have had higher $u(\text{sleep})$ than $u(\text{plowing into a tree})$. But this “explanation” is just tautology.”. Als alle gedrag a priori nut-maximaliserend is, dan is elke verklaring tautologisch.

moet elke werknemer doen wat de werkgever opdraagt¹¹– en constitueert een sociale verhouding met derden (collega's, patiënten, leerlingen, klanten). Een arbeidsverhouding is daarmee multidimensionaal. Het is evident een financiële transactie, maar het is ook een autoriteitsverhouding en ook is het onderdeel van een sociaal domein. Men denke bij dat laatste bijvoorbeeld aan de dokter of leraar die uit intrinsieke motivatie en plichtsbesef overwerkt zonder dat dit tot een hoger salaris leidt (of ook maar zou kunnen leiden). Het sociologische perspectief op arbeid toont dat 'arbeid meer is dan een *input* in een productieproces. Voor werkenden zelf vervult het een centrale rol in hun leven, economisch, sociaal en psychologisch (zelfbeeld). Daarmee laten motivaties van werknemers zich niet in een relatief eenvoudige curve samenvatten die een stijgend aanbod aan arbeid laat zien als er meer voor wordt betaald. Dat is één dynamiek, maar zeker niet de enige.

Samenvattend stelt Simon (1991, p. 42): “The economies of modern industrialized society can more appropriately be labeled organizational economies than market economies. Thus, even market-driven capitalist economies need a theory of organizations as much as they need a theory of markets.” Kortom, ook *binnen* arbeidsverhoudingen is het loonmechanisme niet het enige mechanisme. Bovendien onttrekt veel (onbetaalde) arbeid zich geheel aan het loonmechanisme. Arbeid-economische modellen die dat negeren zijn altijd onvolledig en soms niet accuraat.

5 Discussie en conclusie

Bovenstaande beschrijft twee kritieken op de arbeidseconomie, zoals die in inleidende colleges doorgaans gedoceerd wordt.¹² Daarbij is de kritiek eerst en vooral gerelateerd aan het basismodel van een arbeidsmarkt met homogene arbeid, volledige informatie en volkomen concurrentie. Het basismodel is belangrijk in de arbeidseconomie –het vormt de basis van vele extensies– maar het kan daaraan niet gelijk gesteld worden. Kritiek op het basismodel is daarmee niet zonder meer valide, indien de kritiek in vervolgvakken geadresseerd wordt. Dit geldt inderdaad voor een deel van de geschetste kritieken.

Meerdere kritieken worden wel degelijk door bestaande modellen geadresseerd. Het politieke belang dat werkgevers bij werkloosheid hebben om werknemers te laten concurreren om schaarse banen wordt (gedeeltelijk) gemodelleerd door *efficiency wages*-modellen. En de rol van onderhandelingsmacht wordt gemodelleerd in monopsonie-

¹¹ Graeber (2011, p. 120) stelt hierover: “A wage-labor contract is, ostensibly, a free contract between equals – but an agreement between equals in which both agree that once one of them punches the time clock, they won't be equals any more.”

¹² Er zijn ook andere kritieken mogelijk. De Keynesiaanse kritiek wil bijvoorbeeld dat arbeidsmarkten niet los van goederenmarkten geanalyseerd kunnen worden. De vraag naar arbeid hangt immers samen met afzetmogelijkheden voor bedrijven op goederenmarkten; deze afzetmogelijkheden hangen deels weer samen met de lonen op arbeidsmarkten. Hierdoor ontstaat een interdependente keten van markten die niet goede geïsoleerd geanalyseerd kan worden.

modellen, waarbij er één vrager naar arbeid is en vele aanbieders van arbeid. Hoewel ook dit model een overdrijving is –op overheidssectoren als onderwijs na, is er zelden één vrager-, maakt dit model inzichtelijk hoe marktmacht van bedrijven maakt dat (i) er evenwichtswerkloosheid kan zijn en (ii) dat een verhoging van het minimumloon tot meer werkgelegenheid zou kunnen leiden. Dit laatste is ook empirisch aannemelijk gemaakt door Card en Krueger (1994), die tonen dat verhoging van het minimumloon in de Amerikaanse staat New Jersey in 1992 niet leidde tot minder maar tot meer werkgelegenheid in *fast-food* restaurants. Een mogelijke verklaring volgens de economen is onderhandelingsmacht van bedrijven op de arbeidsmarkt: “An alternative to the conventional competitive model is one in which firms are price-takers in the product market but have some degree of market power in the labor market” (p. 791). Maar juist het monopsonie-model wordt in (inleidende) colleges niet of nauwelijks behandeld.

Langs meerdere wegen staat het onderwijs in arbeidseconomie mijns inziens dan ook niet boven de geformuleerde kritiek. Ten eerste is daar een wederom door Atkinson (2015, p. 244) verwoorde overweging: “If I were writing an economics textbook, I would start (...) with monopolistically competitive firms with market power, bargaining over wages, in a world where workers are unemployed”. Atkinson stelt hier dus voor om de ongelijke machtsverhouding als uitgangspunt te nemen (in plaats van de machtsvrije “vrije” arbeidsmarkt). Let wel, Atkinson zijn voorstel heeft niet betrekking op de inhoud van arbeidseconomie als wel op de wijze waarop –dat is: de volgorde waarin- deze gepresenteerd wordt aan studenten.

Organisatie van en volgorde in het onderwijs doen er daarbij toe, zowel praktisch als psychologisch. Praktisch geldt dat het basismodel van volkomen concurrentie het eerste, het belangrijkste en niet zelden het enige model is dat in een inleidend college behandeld wordt (en soms door tijdsrestricties kan worden). Dit impliceert dat al die studenten die – om welke reden ook– geen vervolgvakken volgen, ‘de’ wetenschappelijke arbeidseconomie gelijkstellen aan het basismodel. In de praktijk bestaat deze groep behalve uit studenten die de studie economie voortijdig beëindigen uit studenten politicologie, Europese studies, sociologie, bedrijfskunde, planologie, sociale geografie en bestuurskunde voor wie economie een bijvak is. Deze groep is maatschappelijk cruciaal omdat precies uit deze groep ambtenaren, journalisten, diplomaten, toezichhouders en politici gerekruteerd worden. Zelfs als de economische wetenschap verder gaat dan het basale model van volkomen concurrentie (en dat gaat zij!) dan nog zal dat niet of nauwelijks doordringen tot juist die beroepsgroepen die collectief de intermediair vormen tussen wetenschap enerzijds en politiek, beleid, journalistiek en toezicht anderzijds. Het academisch vormen van deze intermediair is echter een belangrijke functie van academisch economisch onderwijs.

Een tweede reden om de volgordelijke behandeling van onderwerpen in het economieonderwijs te overwegen is subtiel en mitsdien aanvechtbaar(der). Het impliciete signaal van de volgorde is dat het basismodel de norm is, waar andere modellen

afwijkingen van zijn.¹³ Soms worden de afwijkingen (bijvoorbeeld marktmacht, informatieasymmetrie, productdifferentiatie) ook expliciet marktfalen genoemd. De markt is daarmee de (onuitgesproken) norm en de afwijking daarvan een falen. Overheidsinterventie is geoorloofd, mits de markt faalt. De (wederom onuitgesproken) implicatie hiervan is weer dat markt-falen iets is dat aangetoond maar nooit aangenomen kan worden en marktwerking iets is dat aangenomen mag en wellicht ontkracht kan worden. De overheid mitigeert markt-falen maar heeft geen eigenstandige, constituerende functie; de staat wordt reactief voorgesteld. Dit subtiele psychologische signaal strookt niet met de praktijk, waar eerder het omgekeerde het geval is. Markten zijn altijd door de staat gecreëerd (een recent voorbeeld is de zorgmarkt).

Naast de implicaties voor de organisatie van het onderwijs raken de politicologische en sociologische kritiek het economieonderwijs mijns inziens ook fundamenteel inhoudelijk. Er is in het onderwijs geen aandacht voor de bestuurskundige praktijk die systematisch afwijkt van de aannamen van economische modellen. Een stelling van Keynes in *Essays in Persuasion* is hier relevant: “The beauty and the simplicity of such a theory are so great that it is easy to forget that it follows not from the actual facts, but from an incomplete hypothesis introduced for the sake of simplicity”. Het onderwijs negeert goeddeels de historiciteit van en de centrale rol van de staat in de arbeidsmarkt. En de rol van buiten-economische handelingsmotieven en het maatschappelijk belang van onbetaalde arbeid komen hooguit zijdelings aan bod. Daarmee is het academische onderwijs in arbeidseconomie eenzijdig en, wat meer is, het is systematisch eenzijdig.

Het academisch onderwijs is minder maatschappelijk relevant en minder wetenschappelijk interessant dan het kan –en moet– zijn. Het probleem is niet zozeer dat de economische wetenschap niet alle perspectieven op de arbeidsmarkt volledig behandelt. Dat zou ook niet kunnen. Het probleem is dat de verschillende perspectieven niet eens genoemd worden. Dát is het probleem. Onderdeel van elke wetenschappelijke exercitie is om te noemen, te bespreken en te overwegen de beperkingen van de eigen exercitie. Bespreking van in elk geval het *bestaan* van alternatieve historische, sociologische en politicologische perspectieven zou integraal onderdeel van het curriculum moeten zijn. Dan zou uitkomen dat de economische wetenschap over meerdere aspecten van de arbeidsmarkt weinig te melden heeft. Maar dan zou ook scherper uitkomen dat de arbeidseconomie voor veel zaken wel relevant is. Het modelleert bijvoorbeeld de rol van onderhandelingsmacht en construeert daarmee een kader om bijvoorbeeld de merites van een minimumloon te analyseren. Dat is heel wat -en tegelijkertijd is het nog lang niet alles.

Auteur

David Hollanders (e-mail: d.a.hollanders@uvt.nl) is docent Finance aan de Universiteit van Tilburg

¹³Een gelijksoortig belang van de volgorde is geconstateerd bij enquêtes. Antwoorden op vragen blijken beïnvloed te worden door de volgorde waarin vragen gesteld worden. Dit is het zogenoemde volgorde-effect, zie Tiemeijer (2008).

Literatuur

- Atkinson, A.B., 2015, *Inequality*, Harvard University Press.
- Camerer, C.F., G. Loewenstein en D. Prelec, 2004, Neuroeconomics: Why Economics Needs Brains, *Scandinavian Journal of Economics*, vol. 106(3): 555-579.
- Card, D. en A.B. Krueger, 1994, Minimum Wages and Employment: A Case Study of the Fast-Food Industry in New Jersey and Pennsylvania, *American Economic Review*, vol. 84(4): 772-793.
- Chang, H-J., 2010, *23 Things They Don't Tell You about Capitalism*, Penguin Books.
- Chang, H-J., 2014, *Economics: The User's Guide*, Penguin Books.
- Daalder, H., 1990, *Politiek en historie. Opstellen over Nederlandse politiek en vergelijkende politieke wetenschap*, Bert Bakker.
- Freeman, R.B. en R. Schettkat, 2005, Marketization of Production and the EU-US Gap in Work (Jobs at home Work: Time Use Evidence), *Economic Policy*, vol. 20(41): 5-50.
- Graeber, D., 2011 *Debt*, Melville House Publishing.
- Kalecki, 1943, Political Aspects of Full Employment, *Political Quarterly*.
- Levitt, S.D. en S.J. Dubner, 2005, *Freakonomics*, HarperCollins Publishers.
- Marx, K., 1867, *das Kapital –Kritik der politischen Oekonomie*, Verlag von Otto Meissner.
- Simon, H.A., 1991, Organizations and Markets, *Journal of Economic Perspectives*, vol. 5(2): 25-44.
- Streeck, W., 2014, *Buying Time: The Delayed Crisis of Democratic Capitalism*, Verso Books.
- Tiemeijer, W.L., 2008, *Wat 93,7 procent van de Nederlanders moet weten over opiniepeilingen*, Aksant.